

Piiaksi Kainuuseen ja kultaa vuolemaan Amerikkaan

Suomussalmelaisten maassa- ja maastamuutto 1890-luvulla

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian kandidaatintutkielma

02.05.2019

Maaria Haikola

Sisällys

JOHDANTO	3
1. MAASSAMUUTTO	8
1.1. Muuttajien määrä vaihtelevaa.....	8
1.2. Nuorten naisten muuttoa	10
1.3. Lähipitäjiin ja kauemmaksi.....	12
1.4. Muuttoja töiden ja puolison perässä	15
1.5. Kotivävyjä ja ahkerasti muuttavia perheitä	19
2. MAASTAMUUTTO.....	22
2.1. Muutto Suomen rajojen ulkopuolelle	22
2.2. Vuodeksi Venäjälle ja viideksi Amerikkaan	26
2.3. Katovuosia karkuun Venäjälle ja kultaa vuolemaan Amerikkaan	29
2.4. Yksin ja yhdessä valtameren yli, perheenä Venäjälle	31
LOPPULAUSE	35
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS.....	37

JOHDANTO

Tilanne 1800-luvulla Suomussalmella ei ollut kehuttava. Koko Kainuu kohtasi 1800-luvun kuluessa monia katovuosia, joista ensimmäinen alkoi jo vuonna 1807 ja sitä seuranneina vuosina sota, nälkä ja kulkutaudit köyhdyttivät kainuulaisia. Tulevina vuosikymmeninä huono elintarviketilanne, taudit ja katojen aiheuttama köyhyys näkyivät ankarina kuolonvuosina.¹ Tilanteen huonoudesta kertoo se, että vuonna 1880 joka kuudes suomussalmelainen oli luokiteltavissa köyhäksi tai irtolaiseksi.²

Tarkastelen tässä tutkimuksessa Suomussalmen ulosmuuttoa, eli maassamuuttoa ja maastamuuttoa vuosina 1890–1899. Tutkimukseni lähtökohtana oli selvittää, miten paljon ja millaista väestöä Suomussalmelta muutti pois 1890-luvulla ja tarkastella väestöryhmiä tarkemmin iän, sukupuolen ja ammatin kautta. Selvitän myös, minne ja minkä takia suomussalmelaiset muuttivat pois 1890-luvulla sekä miten matkanteko onnistui syrjäisestä Kainuusta. Ulosmuutto oli määrällisesti niin suurta sekä ulkomaille että kotimaahan, ettei sisämuuton tutkiminen ollut kandidaatintutkielman mittakaavassa järkevää. Suomussalmi on mielenkiintoinen tutkimuskohde syrjäisen sijaintinsa ja ”nälkämaa”-statuksensa³ takia, minkä lisäksi omia sukujuuriani löytyy Suomussalmelta.

Elinkeinoina 1800-luvun alkupuolella Suomussalmella vallitsivat kaskitalous ja tervanpoltto, mutta varsinkaan kaskitalous ei pystynyt enää elättämään kasvavaa väestöä. Monet katovuodet toimivat pysäyttävänä tekijänä uudistilojen raivaamiselle, mikä tarkoitti tilattoman väen osuuden lisääntymistä väestön kasvaessa. Uudistilojen sijaan valtion maille kohosi mökkejä ja torppia, eikä niihin kaikkiin edes hankittu virallista lupaa. Isonjaon seurauksena monet korvenraivaajat jäivät valtion maille vuokralaisiksi, ja heistä tuli kruununtorppareita. Samaan aikaan kuolleisuus ja

¹ Turpeinen 1985, 63–67.

² Turpeinen 1992, 120.

³ Koko Kainuulla on ollut vanhastaan Nälkämaan maine. Nälkämaa-käsitteestä alkoi 1890-luvulla puhua kirjailija Kalle Kajander, jotta ihmiset saataisiin heräämään huonoon tilanteeseen ja antamaan avustuksia. Vaikka nälkävuosia oli ollut koko 1800-luvun mittaan, vuosisadan lopussa enää Suomen syrjäiset osat, varsinkin Kainuu, olivat enää nälkämaata. Turpeinen 1985, 202–203.

imeväiskuolleisuus laskivat, joten muodostui suurperheitä, joiden lapset varttuivat aikuisiksi.⁴

Vuosisadan puolivälistä eteenpäin tervanpoltosta tuli pääelinkeino koko Suomussalmella. Tervatalous yhdisti syrjäisen Suomussalmen muuhun Eurooppaan: tervan hinnanvaihtelut tuntuivat Korpi-Kainuussa asti. Tervan hintakehitys oli ennustamatonta ja poukkoilevaa, ja Kainuussa 1860-luvun lopun katovuosiin kurjuutta lisäsi entisestään tervan halpa hinta. Isonjaon päätyttyä vuonna 1879 tervantuotanto laski⁵, jolloin pääelinkeino heikentyessä ja peltotalouden ollessa rankan työn takana Suomussalmen väestö köyhtyi. Vuosisadan loppua kohden Suomussalmella oli siis suuri joukko henkilöitä, joille ei riittänyt töitä tai varoja viljellä kotikunnassaan.

Tutkimukseni aikarajauksena on 1890-luku, jolloin katovuosien lisäksi kurjuutta aiheuttivat tartuntataudit, kuten tuhkarokko ja keuhkokuume, jotka levisivät voimakkaina koko kuntaan. Tilanne eteni niin pahaksi huonojen satojen takia, että vuosina 1891–1892 köyhille ryhdyttiin antamaan hätäapua, joka jaettiin pääasiassa almuina. Ratkaisuna Suomussalmen kurjaan tilanteeseen moni luopui tilastaan verojen takia tai vaihtoi maaomaisuuden matkarahoiksi Amerikkaan.⁶ Kainuun maaseudulla, kuten koko Suomessa, muuttotappio oli korkeimmillaan vuosina 1891–1910.⁷ Valitsemani aikarajaus on myös mielenkiintoinen suomalaisten siirtolaisten määrän vaihtelun vuoksi: vuonna 1893 lähtijöitä oli noin 9 000 ja seuraavana vuonna vain 1 284 henkilöä.⁸

Pohjois-Amerikkaan suuntautunut siirtolaisuus oli jo 1880-luvulla kasvanut massailmiöksi Oulun ja Vaasan läänien alueella, ja 1890-luvulla se levisi muuallekin sisämaahan. Sisämaasta erottui alueita, joiden siirtolaisuus oli ympäristöään voimakkaampaa: Kainuussa tällaisia alueita olivat Suomussalmi, Hyrynsalmi ja Puolanka.⁹ Siirtolaiset lähtivät valtameren taakse hankkiakseen rahaa esimerkiksi omaa taloa varten ja palatakseen sitten takaisin – yleensä paluu tapahtui melko nopeasti

⁴ Turpeinen 1992, 100–108, 145–146, 188, 193, 250–251.

⁵ Turpeinen 1992, 118–119, 263.

⁶ Turpeinen 1992, 193, 250–251, 314–315.

⁷ Turpeinen 2002a, 21.

⁸ Kero 1986, 25.

⁹ Kero 1986, 18, 33.

lähdön jälkeen, mikäli siirtolaiset olivat tullakseen takaisin. Varsinkin Pohjois-Amerikassa houkuttelivat vapaat viljelysmaat, runsaat raaka-aineet ja työvoimapula. Suomesta lähtöä nopeuttivat nälkä ja puute.¹⁰

Siirtolaisuusasiain neuvottelukunta on määritellyt siirtolaisuuden käsitteen seuraavasti:

*Siirtolaisuudella tarkoitetaan henkilöiden tai henkilöryhmien, tavallisesti perheiden, vapaaehtoista muuttamista asuinmaasta toiseen lähinnä toimeentulon hankkimiseksi siellä. Se sisältää maastamuuton ohella myös toiseen maahan asettumisen ja paluumuuton. - - Siirtolaisia ovat sekä maasta- että maahanmuuttajat.*¹¹

Määrittelyn mukaan käytännössä määräaikaisesti ja tilapäisesti muuttaneet lasketaan myös siirtolaisiksi, sillä heidän erottamisensa oli vaikeaa pysyvästi muuttavista.

Lähisiirtolaisuus tarkoitti suomalaisten muuttoa ja työvoiman kausiluonteista liikkumista Venäjälle, Ruotsiin, Norjaan ja Eurooppaan. Kauko- eli valtamerentakainen siirtolaisuus suuntautui ennen toista maailmansotaa pääasiassa Pohjois-Amerikkaan, jossa varsinaisiksi suomalaikeskuksiksi muodostuivat Michiganin ja Minnesotan osavaltiot muiden kaivospaikkakuntien ohella.¹² Jo 1850-luvulla Kainuusta lähdettiin työn perässä Ruijaan, ja 1860-luvulta oli tieto ensimmäisistä kainuulaisista Amerikkaan lähteneistä.¹³ Ruotsin ja Norjan siirtolaisuus vähenivät 1890-luvulla voimakkaasti: Amerikan siirtolaisuus lisääntyi, Ruotsin sahateollisuudella oli lamakausi ja ulkomaille matkustaminen tapahtui Jäämerta kätevämmiin Suomen Hangosta.¹⁴

Koko Suomen laajuudelta muutettiin myös Venäjälle, esimerkiksi kouluttautuaan tai mennäkseen töihin. Varsinkin Pietariin muuttaneet suomalaiset olivat enimmäkseen nuoria naimattomia henkilöitä, jotka aloittelivat ammatillista uraansa. Venäjällä työllistivät 1890-luvulla muun muassa Siperian radan rakentaminen, johon houkuteltiin

¹⁰ Korkiasaari 1989, 26–27.

¹¹ Korkiasaari 1989, 2.

¹² Korkiasaari 1989, 7–9, 30.

¹³ Turpeinen 1985, 92.

¹⁴ Korkiasaari 1989, 17–20.

töihin suomalaisia kivityö- ja kirvesmiehiä.¹⁵ Rajan ylittämällä Venäjälle oli pitkät perinteet varsinkin Kainuusta, ja muuttoliike Suomesta oli yleensä pakon ja katovuosien aikaansaama.¹⁶

Muuttaneiden tietoja tutkin Suomussalmen seurakunnan arkiston seurakunnasta muuttaneiden luetteloiden pohjalta. Seurakunnasta vuosina 1897–1907 muuttaneita löytyi muuttokirjojen ohella myös seurakunnan muistikirjasta, mutta muuttaneiden tiedot oli sieltä sittemmin yliviivattu.¹⁷ Siirtolaisiksi lähteneitä tarkastelin Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkiston passiluetteloista, joista näkyi passin Venäjälle ja ulkomaille hankineet.

Siirtolaisia koskevat tilastot ovat usein puutteellisia: varsinkin Pohjois-Suomesta lähti matkaan paljon siirtolaisia ilman passeja, olihan Tornion alueelta helppo kulkea rajan yli. Osa myös muutti ennen Amerikkaan lähtöään esimerkiksi Pohjoismaihin. Maaseudulla syntynyttä siirtolaista, joka ennen lähtöään valtameren taakse muutti toiseen kaupunkiin, kutsutaan etappisiirtolaiseksi.¹⁸ Vuosien 1893–1914 passiluetteloihin perustuvat tilastot ovat kuitenkin melko luotettavia. Ongelmia passiluetteloista löytyy terminologiasta 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa ammatteja ja yhteiskunnallista asemaa tarkasteltaessa: termit ja niiden sisällöt muuttuivat yhteiskunnan muuttuessa.¹⁹ Ongelmia tilastoinnin näkökulmasta ilmenee myös maassamuuton puolella: ihmisten todelliset ammatit eivät välttämättä vastanneet kirkonkirjoihin ”säätty ja elatus”-kohtaan merkittyjä ammatteja. Esimerkiksi maatalousväestöön luettiin maanviljelijöiden lapsia, jotka todellisuudessa eivät välttämättä täyspäiväisesti auttaneet kotitilallaan, vaan saivat toimeentulonsa jostain muusta elinkeinosta, kuten metsä- tai uittotöistä.²⁰

Tutkimukseni on väestöhistoriaa, jonka tutkimisen lähtökohtana ovat väestö ja sen rakenteen kuvaus. Olen tutkinut väestön liikkuvuutta laskemalla ja tilastoimalla

¹⁵ Engman 2005, 47–66, 84, 170–171, 198.

¹⁶ Engman 2005, 283–284.

¹⁷ Vaikka digitoidussa listauksessa esiintyi virallisista muuttokirjoista poikkeavia tietoja, jätin digitoidut huomioimatta ja keskityin pelkästään mikrofilmattuihin virallisiin kirkonkirjoihin. Tätä päätöstä puolsi se, että digitoiduista puuttui suurin osa mikrofilmeissä esiintyvistä henkilöistä.

¹⁸ Kero 1986, 34.

¹⁹ Kero 1986, 23–29, 38–39.

²⁰ Lento 1951, 23.

vuosittaiset muuttomäärät sekä tarkastelemalla muuttosuuntia alueittain.²¹ Muuttokirjojen ja passiluetteloiden aineistosta olen tehnyt helpommin hahmotettavia kaavioita ja taulukoita, joista käyvät ilmi eri muuttaneiden luomat ryhmät. Teen päätelmiä aineistojen perusteella tekemistäni tilastollisista esityksistä, joita vertailen tutkimuskirjallisuudesta löytämiini aiempiin tutkimustuloksiin. Tutkimukseni kuuluu myös talous- ja maataloushistoriaan: väestön muuttoliike mukaili 1890-luvulla talouden ja katovuosien hyviä ja huonoja aikoja.

Maassamuuttoa ei ole minkään tietyn Kainuun kunnan osalta tutkittu paljoa, vaan maassa- ja maastamuuttoa koskevat tutkimukset ovat osa koko Kainuun tai kunnan historiateosta. Yleisteoksena koko Suomen maassamuuton osalta olen käyttänyt REINO LENTON teosta *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939* (1951), joka valaisee kuvaa Suomen sisäisestä muuttoliikkeestä ja auttaa määrittelemään syitä maassamuuton vaihteluihin. Kainuun historian osalta olen hyödyntänyt tutkimuskirjallisuudessani OIVA TURPEISEN teoksia *Kainuun historia II* (1985) ja *Kainuu nälkämaana* (2002). Turpeisen kirjoittama osuus teoksesta *Leipä luonnosta: Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta* (1992) avaa hyvin Suomussalmen historiaa ja sen kurjia olosuhteita 1800-luvulla. ANTERO HEIKKISEN kirjoittama luku teoksesta *Elämää Kainuussa: Kainuun asutus 450 vuotta* (2002) antaa lisätietoa nuorten kainuulaisten maassamuutosta.

Suomalaisten siirtolaisuus on maassamuuttoa laajemmin tutkittu aihe. JOUNI KORKIASAAREN teos *Suomalaiset maailmalla* (1989) on luonteeltaan kattava yleisesitys ja käsikirja suomalaisesta siirtolaisuudesta. Pohjois-Amerikkaan suuntautunutta siirtolaisilmiötä valottaa REIJO KERON teos *Suomen siirtolaisuuden historia I* (1986), ja MAX ENGMANIN teos *Suureen itään: suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa* (2005) toimii pääasiallisena tutkimuskirjallisuutenani siirtolaisuudesta Venäjälle.

²¹ Haapala 1989, 20, 64.

1. MAASSAMUUTTO

1.1. Muuttajien määrä vaihtelevaa

1800-luvun lopulla maassamuutto vilkastui Suomessa. Siihen vaikuttivat maaseudun irtaimen väestön kasvu, joka oli seurausta väkiluvun kasvusta ja talonpaikkojen vähäisyydestä suhteessa kasvavaan väestöön. Vuosisadan monien nälkävuosien jälkeen maanviljelijät alkoivat hiljalleen lisätä koneistusta ja hallavuosinakin satoa tuottavien rehujen viljelyä viljan sijaan, mikä vähensi työvoiman tarvetta.²² Suomussalmen pääelinkeino oli heikentynyt tervanpolton hiipuesssa, eikä karjatalous kannattanut. Peltotalous vaati paljon karuissa oloissa: kivikkoisissa pelloissa ja viileässä ilmastossa.²³ Metsän arvo ei vielä 1800-luvun lopulla ollut huipussaan, ja metsän hinta säilyi pitkään nollarajan²⁴ alapuolella. Suuret metsäsavotat eivät siis vielä kunnolla työllistäneet suomussalmelaisia miehiä.²⁵

Töiden etsimistä muualta helpottivat 1800-luvun mittaan muuttovapautta rajoittavien säännösten kumoaminen ja elinkeinovapauden esteiden poistaminen. Maassamuuttoa vauhditti myös tehdasteollisuuden synty, joka loi työpaikkoja varsinkin Etelä-Suomeen. Höyryvoiman käyttöönotto lisäsi kaupunkien merkitystä, sillä se mahdollisti tehtaiden sijoittamisen minne tahansa. Kulkuyhteyksien lisääntyminen ja paraneminen loivat uusia työtilaisuuksia – vaikka ne toisaalta myös hävittivät vanhoja –, lisäsivät tietoutta syrjäseuduilla ja tasoittivat väestönpainetta.²⁶

²² Lento 1951, 38, 51–52.

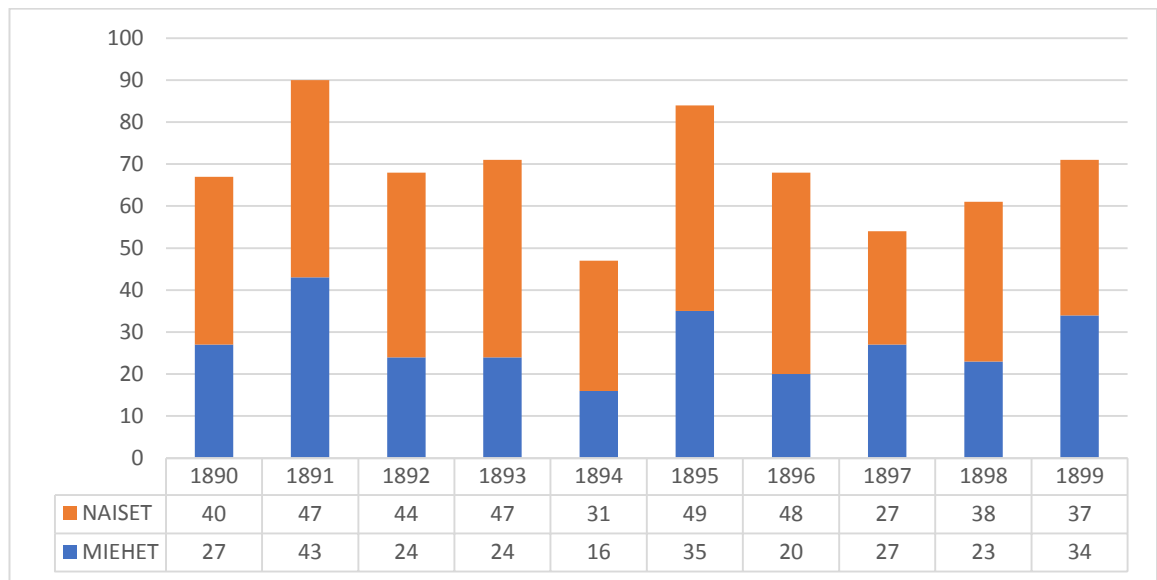
²³ Turpeinen 1992, 120, 263–264.

²⁴ ”Nollaraja tarkoittaa pohjoisessa alueita, joilla teollisuuspuulle ei ole ollenkaan kysyntää.” Valtteri Skyttä, ”Parikymmentä senttiä lisää kuidusta” (art.). *Metsälehti* 4/2018.

²⁵ Turpeinen 1992, 264, 275.

²⁶ Lento 1951, 42–50.

Kaavio 1. Suomussalmelta v. 1890–1899 maassamuuttaneiden määrä ja sukupuolijakauma.²⁷

Vuonna 1890 Suomussalmen väkiluku oli yhteensä 6 234 henkeä²⁸. 1890-luvulla Suomussalmelta pois muualle Suomeen muutti yhteensä 681 henkilöä²⁹, joka on 11 % vuoden 1890 asukasmäärästä. Kaavio 1 esittää Suomussalmelta muualle Suomeen muuttaneiden määrän ja sukupuolijakauman 1890-luvulla, ja siitä näkee, kuinka määrä vaihteli vuosittain suurestikin. Koko vuosikymmenen aikana kunnasta muutti muualle Suomeen vuosittain 47–90 henkilöä.³⁰

Eniten suomussalmelaisia muutti pois vuosina 1891 ja 1895, kun taas vuonna 1894 muuttajia lähti selkeästi vähiten.³¹ Matti Salo on tutkinut kylvö- ja satotietoja 1800-luvun loppupuolen Sievissä ja Kalajoen nimismiespiirissä, ja hänen laatimassaan kuviossa erottuu viljeltyjen tuotteiden jyvälukujen perusteella katovuoden 1892 lisäksi muutaman vuoden mittainen lasku huonoon satovuoteen 1899.³² Vuosi 1897 näyttäytyy myös notkahduksena kaaviossa 1 muuttaneiden määrässä. Kenties tämäkin oli huono vuosi, jolloin päätettiin pysyä kotiseudulla muuttamisen sijasta.

²⁷ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. Suomussalmen seurakunnan arkisto (SSA) Bb2. Mikrokortit KA.

²⁸ Calamnius 1912, 90.

²⁹ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

³⁰ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

³¹ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

³² Salo 2008, 48.

Koko Suomen laajuudella vuodet 1892 ja 1899 olivat katovuosia, joskin vuonna 1899 suhdanteet kääntyivät laskusuuntaan vasta loppuvuodesta.³³ Vuoden 1892 katovuosi näyttää vaikuttaneen maassamuuttoon hidastavasti: tilanne saattoi olla yhtä huono muillakin paikkakunnilla kuin Suomussalmella, joten paikkakuntalaisten ei ollut järkevää enää loppuvuodesta lähteä etsimään onneaan muualta.

Katovuodet olivat siis vaikeita muuttovuosia, minkä takia suomussalmelaisetkin pysyivät kotikunnassaan. Katovuodet koettelivat myös työnantajia, eikä heillä ollut antaa töitä muille omienkaan vaikeuksiensa takia. Olisi voinut olettaa, että katovuodet olisivat olleet juuri aikaa, jolloin lähteä etsimään töitä ja leveämpää leipää muualta tuttujen tai sukulaisten parista. Kenties katovuodet pitivät väestön kotona huolehtimassa perheestään, ja he tarttuivat saamaansa hätäapuun ennemmin kuin lähtivät yrittämään parempaa elämää muualla. Kaaviosta 1 huomaa, kuinka vuonna 1895 muuttajien määrä nousee katovuoden jälkeen korkeammalle. Pahimmasta oli selvitty hengissä, joten oli aika muuttaa ennen seuraavia katovuosia.

1.2. Nuorten naisten muutttoa

Maassamuuton tutkimuksissa on tehty yleinen havainto siitä, että naiset muuttavat miehiä enemmän.³⁴ Tämä näkyy myös tarkastellessa kaaviosta 1 Suomussalmelta muuttaneiden sukupuolijakaumaa: esimerkiksi vuosina 1890, 1893 ja 1894 naisia muutti pois lähes puolet miehiä enemmän. Naiset hallitsevat muutenkin koko muuttaneiden määrää 1890-luvulla: jokaisessa ikäluokassa naisia muutti pois enemmän tai yhtä paljon kuin miehiä.³⁵ Tämä voi kertoa varsinkin lasten kohdalla siitä, että muuttaneiden perheisiin syntyi enemmän tyttölapsia – vaikkakin erot ovat hyvin pieniä.

Kaaviosta 2 huomaa myös, kuinka miesten ja naisten erot tasoittuvat vasta tarkastellessa 50–69-vuotiaita, joista naisia ja miehiä muutti yhtä paljon pois.

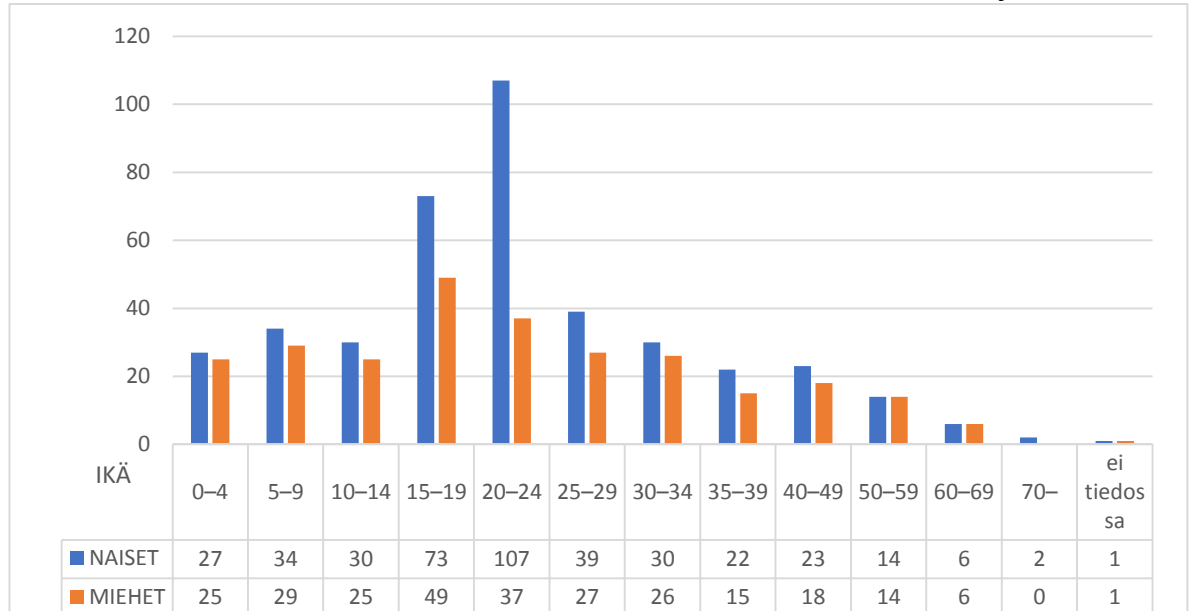
³³ Lento 1951, 144–145.

³⁴ Lento 1951, 71.

³⁵ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

Vanhemmiten muuttaneet olivat pääasiassa iäkkäämpiä pariskuntia tai leskiä, jotka muuttivat pois lapsiensa perheiden kanssa.³⁶ Kahdestaan muuttavat iäkkäämmät pariskunnat saattoivat muuttaa paikkakunnalle, jossa asui heidän lapsiaan tai muita sukulaisiaan.

Kaavio 2. Suomussalmelta v. 1890–1899 maassamuuttaneiden ikäjakauma.³⁷

Kaavion 2 esittämästä muuttaneiden ikäjakaumasta näkee, kuinka selkeästi eniten muutti 15–24-vuotiaita naisia – yli puolet saman ikäisiä miehiä enemmän. Suuri ero johtui siitä, että juuri 15–24-vuotiaat naimattomat naiset muuttivat töihin muualle, pääasiassa piioiksi. Koko Kainuun alueella muuttoluetteloiden hallitsevana piirteenä esiintyi nuorten naimattomien palkollisten³⁸ muutto, jota Antero Heikkinen luonnehtii ”nuorten vaellukseksi”.³⁹

Työn perässä muuttaminen ei toki ollut ainoa syy muuttamiselle, vaan nuorten teki mieli nähdä muutakin maailmaa kuin kotikylänsä, jossa oltiin vanhempien valvovien silmien alla.⁴⁰ Nuorempana oli myös helpompaa muuttaa, kun ei ollut perhettä mukana kulkemassa – vaikkakin eräällä 23-vuotiaalla Muhokselle muuttavalla piialla oli 3-vuotias tytär ja Kuhmoniemielle (nykyisin Kuhmo) muuttaneella 28-vuotiaalla

³⁶ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

³⁷ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

³⁸ Palkolliset muodostivat maatalouden pysyvän työvoiman maanviljelijöiden ja heidän perheenjäsentensä lisäksi. Lento 1951, 40–41.

³⁹ Heikkinen 2002, 17–20.

⁴⁰ Heikkinen 2002, 17–20.

talontyttärellä ”äpärlapsi” mukanaan.⁴¹ Palkollisen oli pysyttävä naimattomana, mutta heidän aviottomat lapsensa saatettiin ottaa mukaan talouteen, jossa he työskentelivät.⁴² Nuorten muuttajien työkokemus toisella paikkakunnalla saattoi olla ainoa itsenäinen muuttokokemus ennen avioliittoa, perheen ja talon hankkimista. Onkin siis ymmärrettävää, että 25-vuotiaista eteenpäin muuttajien määrä laskee hiljalleen.

1.3. Lähipitäjiin ja kauemmaksi

Vaikka Suomussalmi on syrjäinen paikkakunta lähellä Venäjän rajaa, 1890-luvulla yhteydet muuhun Suomeen olivat helpottuneet paljon verrattuna vuosisadan alkuun. Poismuuttamisen kannalta kulkuyhteydet parantuivat, kun vuonna 1865 saatiin maantieyhteys Ouluun Puolangan kautta ja vuonna 1870 pääsi Suomussalmelta aina Kajaaniin saakka teitä pitkin.⁴³ Kaavio 3 esittää 1890-luvun suomussalmelaisten muuttokohteet, jotka hajaantuivat ympäri Suomea. Hyvät tiet ja rautatieyhteydet Oulusta Pohjanmaan rataa⁴⁴ pitkin auttoivat muuttajia matkalla kauemmaksi Suomussalmelta, kun taas lähipitäjiin matka saattoi taittua vanhoja kinttupolkuja ja kärryiteitä pitkin.

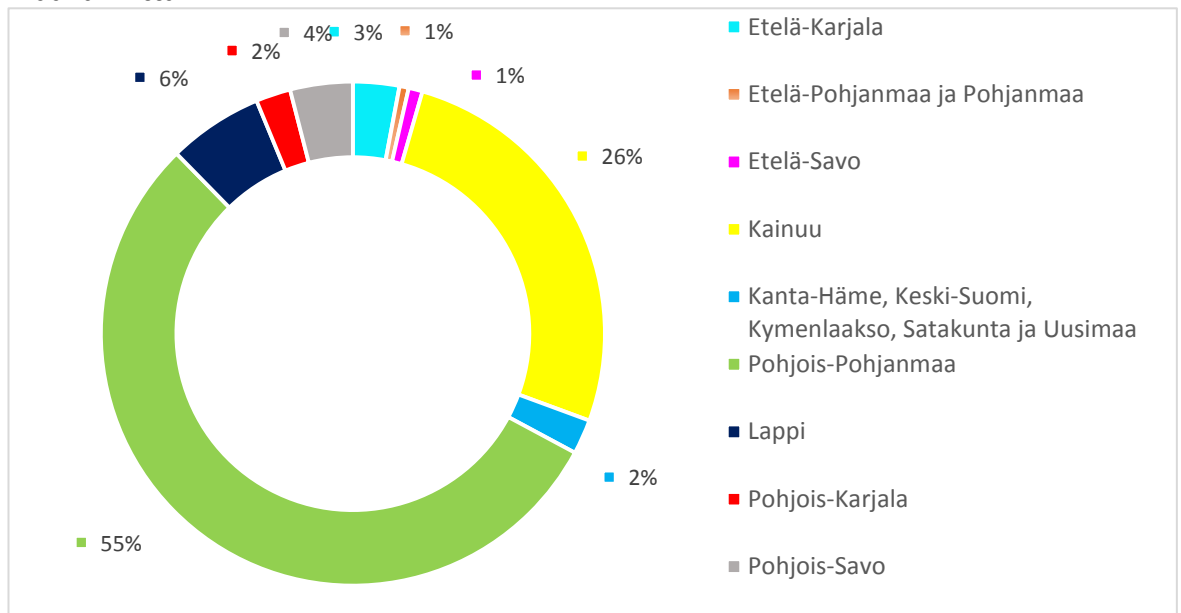
⁴¹ Seurakunnasta vuosina 1894 ja 1897 muuttaneet. Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁴² Lento 1951, 40–41.

⁴³ Turpeinen 1992, 160.

⁴⁴ Pohjanmaan rata valmistui vuonna 1886. Hautala 1976, 62.

Kaavio 3. Suomussalmelta v. 1890–1899 maassamuuttaneiden muuttokohteet maakunnittain.⁴⁵

Tarkastellessa Suomussalmelta muuttaneiden muuttokohteita maakunnittain kaaviosta 3 näkee, kuinka Pohjois-Pohjanmaan alue (55 % kaikista maassamuuttajista) ja Kainuu (26 %) olivat suosituimpia muuttokohteita. Muuttaneiden suunnat ja määrät eivät ole kovin yllättäviä: suurimpina vetävinä maakuntina erottuivat juuri ne, jotka ympäröivät Suomussalmea ja vähemmälle jäivät maakunnat, jotka ovat pidemmän matkan takana. On ymmärrettävää, että muuttaessa suosittiin lähialueita, joilla saattoi jo ennestään asua tuttuja ja jotka olivat lyhyen matkan päässä entisestä kotikunnasta.

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun ohella muiden maakuntien määrät olivat selkeästi pienempiä. Vain muutamia henkilöitä muutti Etelä-Pohjanmaalle, Pohjanmaalle ja Pohjois-Karjalaan.⁴⁶ Odotin, että Etelä-Suomi teollisuuskaupunkeineen ja parempine työmahdollisuuksineen olisi houkutellut enemmän suomussalmelaisia, mutta kaavion 3 mukaan vain yhteensä 2 % muuttajista lähti Kanta-Hämeen, Keski-Suomen, Kymenlaakson, Satakunnan ja Uudenmaan seuduille. Suomi teollistui kuitenkin varsin hitaasti 1800-luvulla, joten maassamuutto oli suurimmaksi osaksi lyhyiden etäisyyksien päähän suuntautuvaa maatalousväestön muuttoa.⁴⁷

⁴⁵ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁴⁶ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁴⁷ Koskinen et al. 2007, 65.

Taulukko 1. Suomussalmelaisten 12 suosituinta muuttokuntaa Suomessa v. 1890–1899.⁴⁸

	KAUPUNKI	LUKUMÄÄRÄ	PROSENTTI
1.	Oulu	113	16,8 %
2.	Taivalkoski	90	13,4 %
3.	Puolanka	76	11,3 %
4.	Kuusamo	63	9,4 %
5.	Hyrynsalmi	59	8,8 %
6.	Kuhmoniemi	28	4,2 %
7.	Kemi	27	4,0 %
8.	Utajärvi	26	3,9 %
9.	Pudasjärvi	17	2,5 %
10.	Muhos	13	1,9 %
11.	Haukipudas	12	1,8 %
12.	Viipuri	11	1,6 %

Kaikkiaan Suomussalmelta muutettiin 58 eri kuntaan.⁴⁹ Taulukkoon 1 on koottu 1890-luvun kaksitoista suomussalmelaisten suosituinta muuttokohdetta, jotka eivät yllättäneet suuresti maakuntien tutkimisen jälkeen. Ylivoimaisesti eniten suomussalmelaisia muutti vuosikymmenen aikana Ouluun (16,8 % kaikista maassamuuttajista). 1800-luvulla elettiin vielä läänien aikaa ja Suomussalmi kuului Oulun lääniin, joten on ymmärrettävää, että maaseudulta muutti väkeä läänin suurimpaan kaupunkiin. Viisi muuta suosituinta muuttokohdetta, kaikki Suomussalmen rajanaapureita, erottuvat selkeästi muista taulukon 1 perusteella. Paljon Oulun taakse eivät jääneet Suomussalmen rajanaapurit Taivalkoski (13,4 %), Puolanka (11,3 %), Kuusamo (9,4 %) ja Hyrynsalmi (8,8 %). Varmasti lähipitäjiin oli helpompi muuttaa ja pitää sieltä yhteyttä Suomussalmelle jääneisiin sukulaisiin ja ystäviin.

Lapsiluvultaan suurien perheiden määrä vääristää hieman taulukkoa 1. Joidenkin näiden 12 kunnan osuus olisi ollut paljon pienempi, ellei sinne olisi muuttanut suurikokoisia perheitä: esimerkiksi Viipuri ei olisi edes yltänyt mukaan taulukkoon, ellei sinne olisi vuonna 1892 muuttanut seitsenhenkisen Väyrysen perhe.⁵⁰ Myös Taivalkoskelle, Puolangalle ja Kuusamoon muutti suurikokoisia perheitä, jotka nostavat

⁴⁸ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁴⁹ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

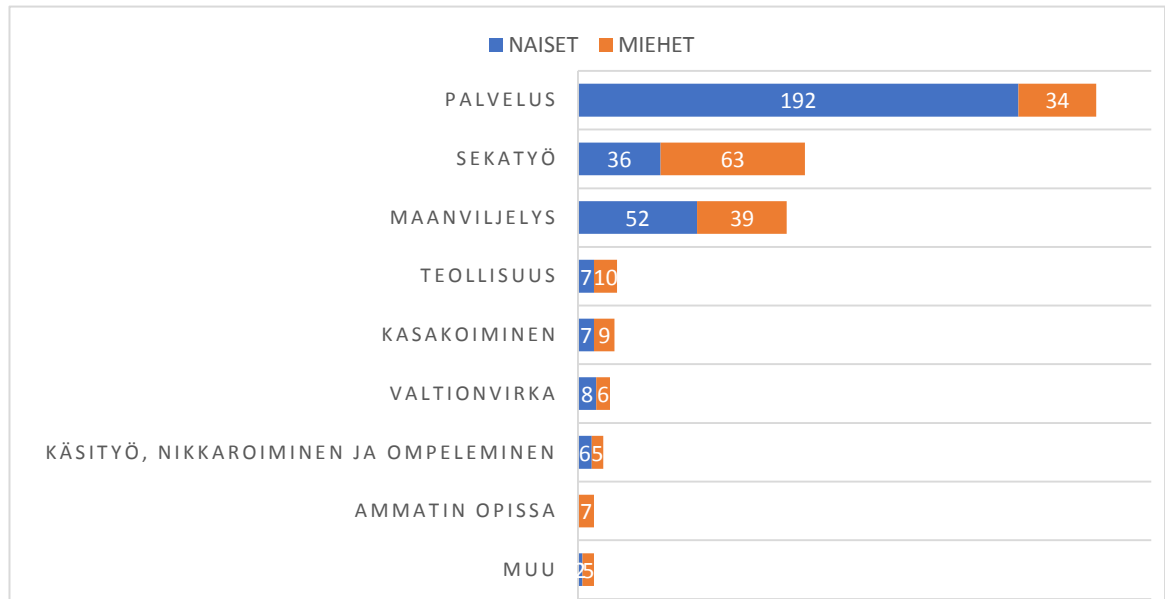
⁵⁰ Seurakunnasta vuonna 1892 muuttaneet. Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

muuttaneiden määrää, kun taas muihin kaupunkeihin muutti yksittäisiä henkilöitä perheitä enemmän. Tällaisia paikkakuntia olivat esimerkiksi Oulu ja Hyrynsalmi⁵¹, mikä kertoo näiden vetäneen puoleensa paljon työntekijöitä Suomussalmelta. Oulu oli tärkeä ja suuri paikka läänin keskuksena, kun taas Hyrynsalmi oli läheinen rajakunta.

1.4. Muuttoja töiden ja puolison perässä

1890-luvulla Suomussalmella oli heikko työllisyystilanne, jota katovuodet eivät parantaneet. Vuosikymmenen alun katovuosien ja elintason laskun aikana talollisilla ei ollut mahdollisuuksia pestata niin paljon piikoja ja renkejä kuin edellisvuosina⁵², minkä takia työ- ja palvelusväkeen kuuluvien henkilöiden oli etsittävä töitä myös muualta. Suomussalmelta muualle Suomeen muuttaneiden elatuskeinoja tarkastellessa huomaa, kuinka suuret sukupuolierot ammattien välillä oli.

Kaavio 4. Suomussalmelta v. 1890–1899 muuttaneiden elatuskeinot.⁵³

Kaavio 4 esittää kaikkien Suomussalmelta muuttaneiden elatuskeinot, jotka esiintyvät seurakunnasta muuttaneiden luetteloissa. Eniten muualle muutti palkollisina työskenteleviä naisia, joista suurin osa oli piikoja – vain muutamalla harvalla oli merkitty ”palvelijatar”. Miehiä, jotka työskentelivät palkollisina eli renkeinä, muutti

⁵¹ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁵² Turpeinen 2002a, 43.

⁵³ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

paljon vähemmän kuin naisia, samoin kuin maanviljelyksellä itsensä elättäviä miehiä,⁵⁴ mikä oli minulle yllättävä tutkimustulos Suomussalmen huonon tilanteen valossa 1890-luvulla. Miehillä saattoi olla paremmat mahdollisuudet elättää itsensä perinteisellä tervanpoltolla, torppareina, mäkitupalaisina tai itsellisinä kuin nuorilla naisilla.

Merkittävät sukupuolierot kaaviossa 4 näkyvät tarkastellessa työnteolla itsensä elättäneitä ja ammatin opissa olevia miehiä, joita muutti pois naisia enemmän. Ammattia opiskelleet olivat esimerkiksi metsänhoito-oppilaita⁵⁵, satulamaakarin, sepän tai räätälin opissa olevia miehiä.⁵⁶ Sarakkeeseen ”muu” laskin kuuluvaksi sellaiset ammatit ja elatuskeinot, kuten kauppa, eläke, sotapalvelus, tukkityö, työskentely vapaaehtoisena Oulun kasarmilla ja pojan hoito.⁵⁷ Luulin, että tukkityöllä ansainneita olisi ollut enemmänkin, sillä varsinkin 1900-luvulla tukkityöläisille riitti työtä Pohjois-Suomen metsien ansiosta. Tosin metsätyön perässä ei tarvinnut muuttaa pysyvästi työn kausiluontoisuuden takia: monet kävivät tukkityömailla talvella ja kesäisin erikseen uitossa. 1800-luvun lopulla Suomussalmen metsän hinta oli alhainen syrjäisyytensä tähden, ja vasta 1900-luvun puolella puutavaran kysyntä kasvoi ja hinta nousi.⁵⁸

Palkollisilla muuttopiikki tapahtui usein aivan vuoden alussa tai lopussa, ja heidät oli merkitty kirkonkirjoihin muuttaneisiin samalle päivälle, eli samaan ikäluokkaan kuuluneet henkilöt menivät yhdessä kirkkoherran luokse ilmoittamaan muutostaan.⁵⁹ Palkolliset, eli vuosirengit ja -piiat, olivat tilapäistä työvoimaa ja pestattiin tekemään viljelyn ja karjanpidon vuosikierron mukaisia askareita.⁶⁰ Kun pesti loppui, oli palkollisilla jo tiedossa uusi palveluspaikka, tai he jäivät vielä seuraavaksi vuodeksi

⁵⁴ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁵⁵ Vaikka metsänhoito-oppilas, metsänvartijan poika Antti Juntunen, muutti Lammin pitäjään vuonna 1890, en löytänyt häntä Lammissa sijaitsevan Evon metsänhoito-opiston opiskelijoiden listalta. Sistola 2002, 188–191.

⁵⁶ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁵⁷ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁵⁸ Turpeinen 1992, 275.

⁵⁹ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁶⁰ Wilmi 2003, 224.

samaan taloon. Monin paikoin ympäri Suomea palkollisten muuttoaika siirtyi 1800-luvulla vuodenvaihteeseen.⁶¹

Henkilöt, joilla oli elinkeinoina teollisuus, muodostivat kirjavan ryhmän. Heihin kuului muun muassa nuoria ja vanhoja irtolaisia, perheitä sekä iäkkäämpiä pariskuntia. Esimerkiksi Rantasalmelle tehtaantyöhön muutti ensin perheen 17-vuotias poika, jonka perässä muuttivat hänen vanhempansa ja 10-vuotias veljensä.⁶² Selkeästi ammatin perusteella teollisuuden parissa työskenteli vain sepän poika, ja tuskin teollisuuden pariin muuttavilla irtolaisilla oli alan koulutusta. Luultavasti kellosepän ammatti olisi kuulunut teollisuuden sijasta käsityön pariin: käsitteistö siis näyttää häilyvältä teollisuuden ja käsityön välillä.

Suomussalmella toimi vuosina 1841–1877 Ämmän rautaruukki⁶³, mutta 1890-luvulla teollisuuden parissa työskenteleville henkilöille ei löytynyt vastaavaa työtä Suomussalmelta. Henkilöt, joilla oli teollisuus merkitty elinkeinoksi, muuttivat Helsinkiin, Kajaaniin, Karttulaan, Kemiin, Ouluun, Pielavedelle, Rantasalmelle ja Simoon.⁶⁴ Rantasalmi näyttäytyi houkuttelevana paikkana teollisuuden parissa työskentelevälle, sillä siellä sijaitsi Oravin rautatehdas⁶⁵, Karttulassa taas Sourun rautaruukki⁶⁶, Pielavedellä työpaikkoja teollisuuden parissa tarjosivat nahanvalmistus, sahalaitekset sekä malminnosto⁶⁷ ja Kemissä sijaitsi vuonna 1893 perustettu puunjalostusteollisuusyhtiö Trävaruaktiebolaget Kemi⁶⁸.

Kaaviossa 4 elinkeinona esiintyy myös kasakoiminen, joka tarkoittaa muresanaa tilapäiselle työapulaiselle ja päiväläiselle.⁶⁹ Tilapäisyys korostuu termin määrittelyssä verrattuna työntekoon tai maanviljelykseen: voi olettaa, että itsensä kasakoimalla elättänyt henkilö oli liikkuvainen työpaikkojensa suhteen, kulki töissä muualla ja palasi

⁶¹ Rahikainen 2006, 162–163.

⁶² Seurakunnasta vuonna 1897 muuttaneet. Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁶³ Turpeinen 1992, 162.

⁶⁴ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁶⁵ Rantasalmella sijainnut Oravin rautatehdas, viralliselta nimeltään Oravin ruukki, oli toiminnassa vuosina 1868–1901. Soininen 1985, 616–618.

⁶⁶ Qvick 1998, 13–14.

⁶⁷ Kumpulainen 1983, 101–102.

⁶⁸ Kemin kaupungin www-sivut.

⁶⁹ Kasakka. Kielitoimiston sanakirjan www-sivut.

aina silloin tällöin takaisin. Kaaviossa 4 esiintyy myös sekatyöllä itsensä elättävien ryhmä. Heille ammatiksi tai elatukseksi oli merkitty työnteko, työmies tai kaikenlainen työ.

Muuttaneiden ammatit ja elatuskeinot eivät välttämättä olleet muuttokirjoissa todenmukaisia, sillä kirkkoherra saattoi perustaa merkintänsä vanhoihin tietoihin, eikä esimerkiksi leskille merkitty ammattia lainkaan. Muuttajien ammatiksi saatettiin kirkkoherran tietojen mukaan silti merkitä palvelus tai maanviljelys, mikäli he olivat esimerkiksi talonpoikia, loisia tai entisiä torppareita ja talollisia.⁷⁰ Ei ole myöskään tietoa siitä, oliko elatukseen merkitty ammatti se, jota muuttaja teki työkseen muuttopaikkakunnalla.

Työn lisäksi muuttaneiden kirkonkirjoista nousi esiin mahdollisena muuttosyynä avioliitto.⁷¹ Taulukossa 2 on esitelty muuttokohteet niiltä muuttajilta, joiden kohdalla kirkonkirjoissa mainittiin, että muuttaja on vihitty, kuulutettu, aikoo naimisiin tai on hankkinut avioliittoa varten esteettömyystodistuksen. Näiden henkilöiden muuttokohteita tutkimalla huomaa, että avioliiton takia muuttaneita oli kaikista muuttaneista vain 4 %.⁷² Syynä vähäiseen avioliiton takia muuttamiseen voi olla myös solmittujen avioliittojen määrän laskeminen Kainuussa 1800-luvun loppuvuosina: huonoja katovuosia 1892 ja 1893 pidetään syynä alhaiselle avioliittojen määrälle.⁷³

Taulukko 2. Suomussalmelta v. 1890–1899 avioliiton takia muuttaneiden muuttopaikkakunnat.⁷⁴

PAIKKAKUNTA	MÄÄRÄ
Puolanka	5
Hyrnsalmi	5
Kuusamo	3
Taivalkoski	2
Pudasjärvi	2
Oulu	2
Kuhmoniemi	2
Rovaniemi	1
Pyhäjärvi	1

⁷⁰ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁷¹ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁷² Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁷³ Turpeinen 1985, 224.

⁷⁴ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

Paltamo	1
Kolari	1
Kemijärvi	1
Kajaani	1
yhteensä	27

Taulukkoon 2 kootut paikkakunnat ovat tuttuja kuntia Suomussalmen läheltä: muita Kainuun kuntia sekä pohjoisia naapurikuntia, joissa esimerkiksi työskennellessä oli löydetty tuleva puoliso. Kumppania etsittiin luonnollisesti läheltä, minne yhteydet oli jo valmiiksi luotu esimerkiksi ystävien, tuttujen tai sukulaisten kautta. Paikkakunnista eniten ihmetystä herättivät yksittäisten henkilöiden muuton kohteena olleet Kemijärvi, Kolari, Pyhäjärvi ja Rovaniemi, jotka sijaitsivat melko kaukana Suomussalmelta. Luultavasti kyseisiin paikkakuntiin muuttavalla oli ennestään jokin yhteys, kuten tuttava tai työpaikka, tai kenties muuttaja oli tavannut tulevan puolisonsa jossain muualla.

1.5. Kotivävyjä ja ahkerasti muuttavia perheitä

Muuttokirjoista ei ollut helppoa tehdä päätelmiä henkilöiden tarkoista motiiveista muuttaa tai saada kunnollista kuvaa heidän elämästään pieniä tietoja lukuun ottamatta. Kirkonkirjoihin oli esimerkiksi merkitty lisätietoja-sarakkeeseen, kuinka muuttava oli tuomittu väärän rahan myymisestä, perheen vanhempia sakotettu viinan myynnistä tai kuinka muuttaja oli ripillä käymätön tai synnyttänyt lapsen salavuoteudesta. Muuttamista ei nähtävästi mitenkään estetty, vaikka muuttava olisi ollut huonomaineinen tai tehnyt rikoksen.⁷⁵

Valtaosalla muuttajista oli syntymäpaikkanaan Suomussalmi, joten poikkeava syntymäpaikka antaa vihjeen muuton syystä. Esimerkiksi perheet, joilla toisen puolison kotipaikka oli sama kuin perheen muuttokohde, muuttivat siis tutulle paikkakunnalle, kenties puolison tai tämän perheen toiveesta. Vaimo oli voinut aiemmin muuttaa miehen kotitaloon miniäksi, tai vastaavasti mies oli tullut kotivävyksi morsiamen kotiin. Sen lisäksi, että perheet muuttivat puolison kotipaikkakunnalle, muuttokirjoista näkyi

⁷⁵ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

myös Suomussalmelle töihin muuttaneiden paluu omalle kotipaikkakunnalleen; työssäkäynti muualla ja paluu takaisin esiintyivät myös päinvastaisesti. Loppuvuodesta 1892 taivalkoskelainen torppariperhe muutti takaisin Taivalkoskelle. Perheen kolme ensimmäistä lasta olivat syntyneet Taivalkoskella vuosina 1881–1885 ja kaksi viimeisintä Suomussalmella vuosina 1887 ja 1890.⁷⁶ Lasten syntymäaajoista ja -paikoista voi päätellä, että perhe muutti Suomussalmelle vuosina 1885–1887, ja asui siellä aina vuoteen 1892 asti.

Muuttokirjoista löytyi myös tiuhaan muuttaneita perheitä, mikä selvisi perheen lasten syntymäpaikoista. Vuonna 1891 Kirvuun muutti perheensä kanssa irtolaismies, joka oli vaimonsa lailla syntynyt Suomussalmella. Perheen kolme ensimmäistä lasta olivat kuitenkin syntyneet Karttulassa, neljäs Pielisjärvellä ja viides Kirvussa. Toinen ilmiselvästi liikkuvainen perhe muutti vuonna 1892 Viipuriin: kaikenlaisella työllä itsensä elättävän suomussalmelaisen parin lapset olivat syntyneet muutaman vuoden välein Karttulassa, Oulussa, Kuopiossa ja nuorimmainen vuonna 1890 Viipurissa.⁷⁷ Kenties perheet liikkuvat paikkakunnalta toiselle ja halki Suomen töiden perässä sinne, missä ”kaikenlaista työtä” oli saatavilla.

Erään avioparin puoliset muuttivat vuonna 1898 eri paikkakunnille, eikä pariskunta ollut muutenkaan kovin tavallinen muihin muuttaneisiin verrattuna. Juho Juhonpoika Seppänen, 26-vuotias irtolaismies, muutti Kuusamoon ammattinaan kasakoiminen, ja hänen vaimonsa Tilda likantytär Moilanen taas muutti Ouluun, ammattinaan palvelus. Epätavallisen heidän avioliitostaan tekee se, että Tilda oli muuttohetkellä 15-vuotias.⁷⁸ Katsoin moneen kertaan Tildan syntymävuoden, ennen kuin uskoin, että luin oikein. Kenties tämä nuori pariskunta joutui muuttamaan eroon toisistaan hankkiakseen rahaa yhteistä tulevaisuutta ja perhettä varten.

Kovin nimekkäitä henkilöitä Suomussalmelta muuttaneista ei löytynyt lukuun ottamatta Calamniuksen (myöhemmin Kianto) sisaruksia sekä Suomussalmen nimismiestä perheineen. Suomussalmen nimismiehenä toimi vuosina 1884–1895

⁷⁶ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁷⁷ Seurakunnasta vuosina 1891–1892 muuttaneet. Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁷⁸ Seurakunnasta vuonna 1898 muuttaneet. Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

vuonna 1856 syntynyt oululainen Eemil Dahlström⁷⁹, joka virkansa aikana muun muassa sai vuonna 1892 kuukauden passin Venäjälle⁸⁰. Nimismies muutti vuonna 1895 takaisin Ouluun yhdessä vaimonsa Roviina Levanderin ja neljän lapsensa kanssa. Samana päivänä heidän kanssaan Ouluun muutti mahdollisesti Roviinan äiti, joka oli merkitty kirkonkirjoihin konttorikirjurin leskenä ja oli myös suvultaan Levander. Sukunimenä Dahlström ei ollut kovinkaan tavallinen Suomussalmella, joten voi olla, että vuonna 1854 syntynyt ja yhtä lailla Ouluun vuonna 1895 muuttanut neiti Anna Eleonora Dahlström, joka elätti itsensä teollisuudella, oli nimismiehen sukulainen, sisar kenties.⁸¹

Calamniuksen sisarukset kuuluivat taas pappisukuun, joten heillä kaikilla oli mahdollisuus kouluttautua tavallisia köyhiä suomussalmelaisia paremmin. Calamniuksen sisarusten isä toimi 1890-luvulla Suomussalmen kirkkoherrana.⁸² Tullinhoitaja Edvin Calamnius muutti Iisalmeen, polyteknikko Väinö Haukiputaalle, kirjailijana tunnettu Ilmari Calamnius Ouluun työskennelläkseen vapaaehtoisena Oulun kasarmissa, luutnantti Volmar sotapalvelukseen Mikkeliin ja vuonna 1897 Aina Calamnius muutti Vanajalle hoitamaan valtionvirkaa.⁸³ Jossain vaiheessa Aina kuitenkin palasi takaisin Suomussalmelle, sillä vuodesta 1899 alkaen hän toimi Suomussalmen ”ensi luokan” postin hoitajattarena.⁸⁴

⁷⁹ Calamnius 1912, 180.

⁸⁰ Vuoden 1892 passiluettelot. Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto (OLKA) BIIb 14–16. KA.

⁸¹ Seurakunnasta vuonna 1895 muuttaneet. Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁸² Calamnius 1912, 177.

⁸³ Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900. SSA Bb2. Mikrokortit KA.

⁸⁴ Calamnius 1912, 180–181.

2. MAASTAMUUTTO

2.1. Muutto Suomen rajojen ulkopuolelle

Suomi kuului 1800-luvulla Venäjän suuriruhtinaskuntaan, joten oli luonnollista, että sinne muutti paljon suomalaisia. Venäjälle muutettiin esimerkiksi hankkimaan korkeampaa koulutusta keisarikunnassa olevia tehtäviä varten tai töihin Venäjän siviilihallintoon ja asevoimiin, mitä Suomen johtomiehet pitivät keinona lähentää maita toisiinsa.⁸⁵ Muuttoliike Venäjälle painottui Suomen kaakkoisosiin ja Viipurin lääniin, mutta 1800-luvun loppua lähestyessä muuttajien määrä itärajan pitäjissä kasvoi.⁸⁶ Koko autonomian ajan Kainuun pohjois- ja itäosista muutettiin töihin Venäjälle Muurmanniin, joka tunnettiin Ryssänrantana.⁸⁷

Lähisiirtolaisuuden myötä suomalaisia oli jo muuttanut töiden perässä Venäjälle, Ruotsiin, Norjaan ja Eurooppaan⁸⁸, mutta 1850-luvun puolivälistä alkaen Amerikka ”liberalismin ihmemaana” alkoi kiinnostaa Suomen sivistyneistöä, ja seuraavien vuosikymmenten aikana kiinnostus tavoitti muutkin yhteiskuntaluokat muun muassa sanomalehtien välityksellä.⁸⁹ Vaikka muuton motiiveina saattoivat alemmilla yhteiskuntaluokilla olla rahan ja paremman elintason hankkiminen, ei elämä Amerikassa ollut siirtolaisille yhtä rikastumisen juhlaa: korkeiden palkkojen lisäksi korkeita olivat myös menot, eikä työttömyys lamakausien ja laskusuhdanteiden aikaan ollut epätavallista.⁹⁰

Muutto Suomen rajojen ulkopuolelle houkutteli myös suomussalmelaisia: he muuttivat passiluetteloiden perusteella Venäjälle ja ulkomaille, joka tarkentui myöhemmin Amerikaksi.⁹¹ 1800-luvun katovuodet saivat ihmiset liikkeelle: Kainuusta – varsinkin Kuhmosta – siirryttiin Venäjälle, jonne oli ennestään tukevat kauppasuhteet ja rajanaapuruus. Moni tosin matkasi Venäjälle ilman passia ja palasi parempina aikoina

⁸⁵ Engman 2005, 47–66, 84.

⁸⁶ Engman 2005, 43.

⁸⁷ Turpeinen 2002b, 8.

⁸⁸ Korkiasaari 1989, 7–9.

⁸⁹ Kero 1986, 19.

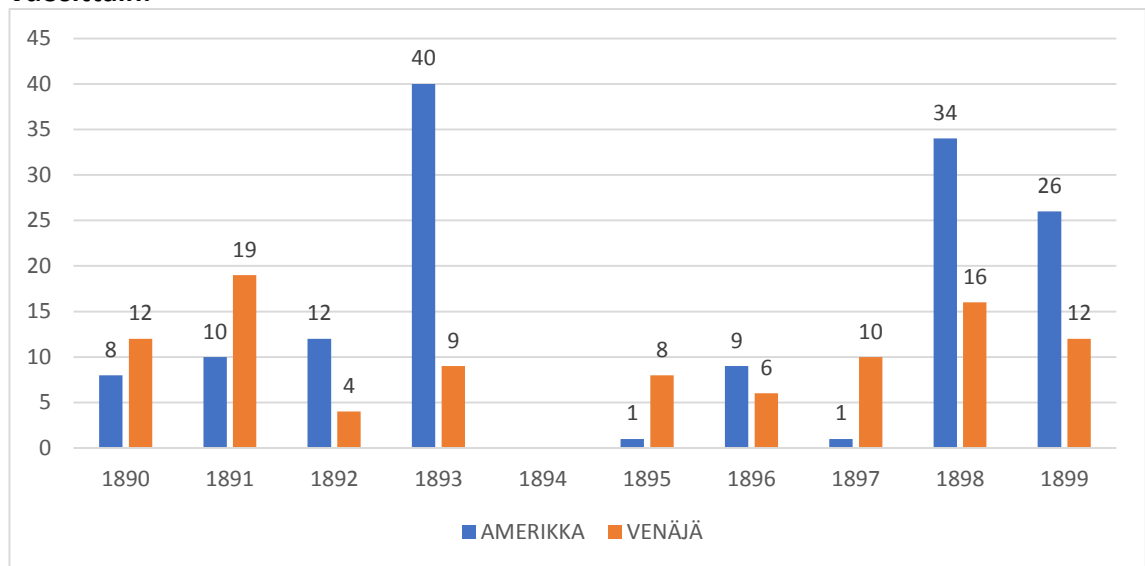
⁹⁰ Kero 1986, 187.

⁹¹ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

takaisin.⁹² Muutto Venäjälle vaikutti varmasti helpommalta ratkaisulta kuin lähteä suoraan ylittämään valtameriä. Vuosikymmenen aikana Suomussalmelta vain kaksi miestä otti passin Venäjälle määräämättömäksi ajaksi⁹³, mikä tarkoitti käytännössä muuttoa eliniäksi.

Suomussalmelta muutti 1890-luvulla ulkomaille yhteensä 237 henkilöä, joista 141 otti passin Amerikkaan (59 % ulkomaille muuttaneista) ja 96 Venäjälle (41 %).⁹⁴ Venäjän yhteismäärä ei todellisuudessa ollut noin suuri: Venäjälle passin sai kerrallaan korkeintaan vuodeksi, joten sinne muuttaneissa toistuvat lähes vuosittain samat henkilöt ja perheet, joiden muuttavien lasten määrä vaihteli. Amerikkaan muuttaneissa ei esiintynyt samoja henkilöitä uudelleen, joten sinne passin ottaneiden määrä on totuudenmukainen. Venäjälle kaiken kaikkiaan passin sai 44 eri henkilöä. Heidän lisäksi sinne muuttivat äitinsä kanssa alaikäiset lapset, joiden määrää ei passiluetteloissa kerrottu.⁹⁵

Kaavio 6. Suomussalmelta v. 1890–1899 ulkomaille muuttaneiden määrä vuosittain.⁹⁶

Muuttaneiden määrä vaihteli vuosittain rajustikin. Kaavio 6 osoittaa, kuinka Amerikkaan lähteneitä lähti eniten vuosina 1893, 1898 ja 1899. Huono sato paljastui vasta loppuvuodesta 1892, mikä näkyy notkahduksena siirtolaisten määrässä, ja

⁹² Turpeinen 1985, 90.

⁹³ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

⁹⁴ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

⁹⁵ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

⁹⁶ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

tilanteen vakavuus tuli esiin vasta seuraavana vuonna, jolloin Amerikkaan lähtevien siirtolaisten määrä kasvoi lähes kolminkertaiseksi.⁹⁷ Vuoden 1893 muuttopiikkiä selittää myös Pohjois-Amerikan talouden noususuhdanne, joka kääntyi seuraavana vuonna laskuun.⁹⁸ 1890-luvun alun katovuosien jälkeen suomussalmelaiset halusivat selkeästi lähteä etsimään parempaa elämää ja työmahdollisuuksia muualta muuttaen kerralla kotimaata kauemmaksi. Vuosikymmenen loppua kohden rahatilanne saattoi olla parempi, ja ihmiset olivat innokkaampia muuttamaan. Venäjälle muutti Amerikkaa enemmän henkilöitä vuosina 1890, 1891, 1895 ja 1897. Suuri määrä selittyy myös sillä, että noina vuosina Venäjälle muuttaneet perheet olivat lapsiluvultaan suuria.⁹⁹

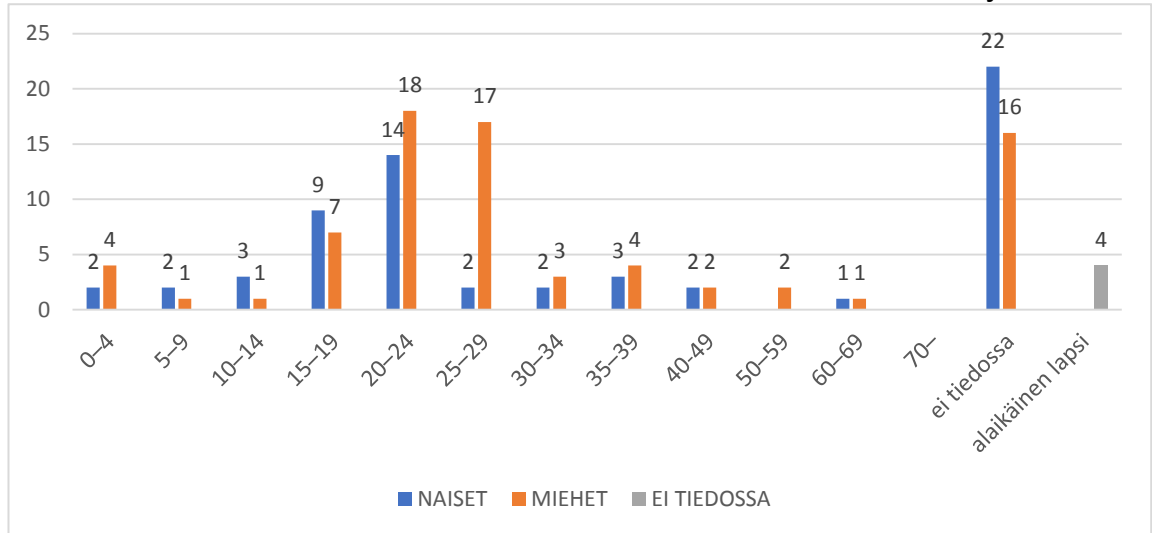
Kaaviosta 6 näkee, kuinka vuonna 1894 kukaan Suomussalmelta ei hankkinut tai saanut passia muuttaakseen ulkomaille. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö Suomussalmelta olisi muuttanut ketään luvattomasti ilman passia, esimerkiksi vain ylittänyt rajan lähtiessään Venäjälle. Koleran takia siirtolaisten pääsymahdollisuuksia Amerikkaan rajoitettiin vuoden 1893 loppupuolella, minkä myötä kaikki siirtolaiskuljetukset pysähtyivät joksikin aikaa. Sanomalehtitietojen mukaan kolera riehui myös Venäjällä vuonna 1892,¹⁰⁰ mikä voi selittää vuoden 1892 alhaista muuttajien määrää Venäjälle.

⁹⁷ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

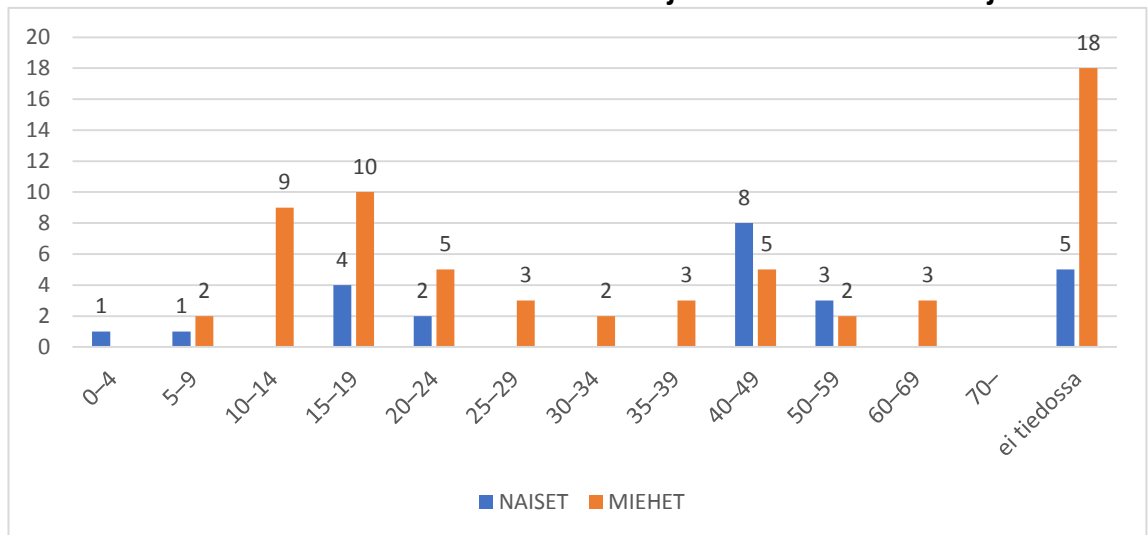
⁹⁸ Turpeinen 2002b, 34, 26.

⁹⁹ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁰⁰ Kero 1986, 77, 109.

Kaavio 7. Suomussalmelta v. 1890–1899 Amerikkaan muuttaneiden ikäjakauma.¹⁰¹

Kaavioihin 7 ja 8 on esitetty niiden ulkomaille muuttaneiden henkilöiden ikäjakauma, joiden sukupuoli on mainittu passiluetteloissa. Ikä ”ei tiedossa” viittaa siis passin ottaneisiin henkilöihin, joiden syntymävuotta ei mainittu. Näitä henkilöitä oli yllättävän paljon, ja huomasin passiluetteloihin kirjoitettujen tietojen riippuvan myös kirjurista. Passiluetteloissa käsialan vaihtuessa syntymäaikojen merkintä unohtui lasten määrän ohella: joidenkin kohdalla luki vain ”alaikäinen lapsi”.¹⁰²

Kaavio 8. Suomussalmelta v. 1890–1899 Venäjälle muuttaneiden ikäjakauma.¹⁰³

¹⁰¹ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁰² Alaikäisten lasten sukupuolta ja syntymävuotta ei ollut tiedossa ja tilastoitavissa. Olen alaikäiset lapset kuitenkin tilastoinut mukaan, mutta vuonna 1890 Venäjälle ja vuonna 1899 Amerikkaan lähteneiden alaikäisten lasten määrää ei passiluetteloista kerrottu, eikä määrää näkynyt myöskään luettelon taulukossa. Heitä en siis voinut tilastoida mukaan.

¹⁰³ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

Kokonaisuudessaan Suomen siirtolaisuus oli Pohjoismaiden miesvaltaisinta¹⁰⁴, mikä näkyy myös kaavioista 7 ja 8: ulkomaille muuttaneista 61 % oli miehiä ja 39 % naisia.¹⁰⁵ Kaaviosta 8 näkyy, kuinka Suomussalmelta muutti Venäjälle enemmän miehiä kuin naisia. Naisten vähäinen määrä selittyy sillä, että sinne muuttaneet perheet olivat hyvin miesvaltaisia, mikä näkyy varsinkin 10–19-vuotiaiden poikien määrässä verrattuna tyttöjen määrään.¹⁰⁶

Kaavioista 7 ja 8 on hyvin hankala tehdä päätelmiä, sillä henkilöt, joiden syntymävuosia ei ollut tiedossa, pystyvät muuttamaan tuloksia hyvinkin paljon. Esimerkiksi Amerikkaan muuttaneissa naisissa oli hämmästyttävän vähän 25–29-vuotiaita naisia¹⁰⁷, mutta uskon heitä olleen paljon enemmänkin. Venäjälle muuttaneet miehet, joiden syntymävuotta ei ollut tiedossa, sijoittaisin kuitenkin taulukossa yli 20-vuotiaisiin, sillä he olivat itsellisiä, irtolaisia tai perheenisiä.¹⁰⁸ Koko Suomesta maaseudulta siirtolaisiksi lähteneiden suurimmat ikäryhmät olivat 16–20- ja 21–25-vuotiaat¹⁰⁹, mikä näkyy myös Suomussalmen siirtolaisuutta tarkastellessa.

2.2. Vuodeksi Venäjälle ja viideksi Amerikkaan

Pohjois-Amerikkaan lähteminen oli 1890-luvulla Venäjälle muuttamista työläämpää jo matkan pituuden ja matkalipun hintavuuden takia. Siirtolaisuuden alkuvaiheissa 1870- ja 1880-lukujen alussa matkalipun hinta oli korkeampi kuin siirtolaisuuden myöhemmissä vaiheissa. Takaisin kotiin palanneiden rahat ja siirtolaisina olleiden lähettämät prepaid-liput¹¹⁰ toivat siirtolaisuuden kuitenkin nopeasti Oulun läänissä laajempien yhteiskuntakerrosten saataville.¹¹¹

¹⁰⁴ Kero 1986, 69.

¹⁰⁵ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁰⁶ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁰⁷ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁰⁸ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁰⁹ Kero 1986, 58.

¹¹⁰ ”Prepaid-lipuiksi kutsuttiin matkalippuja, joita Yhdysvalloissa ja Kanadassa olleet siirtolaiset saattoivat ostaa ja lähettää Euroopassa oleville sukulaisilleen.” Kero 1986, 49.

¹¹¹ Kero 1986, 45–46.

Matka Suomussalmelta Amerikkaan 1890-luvulla alkoi Oulusta, josta menttiin junalla Hankoon. Sieltä matkattiin laivalla Tukholman ja Göteborgin kautta Hulliin ja Liverpooliin, josta laivamatkan lopullinen päätepaikka oli New York.¹¹² Kainuulaisille siirtolaisille Oulu oli tärkeä läpikulkupaikka; vasta vuonna 1904 valmistui rautatie Kajaanista etelään päin.¹¹³ 1880-luvun lopulle asti ulkomaille oli matkattu Ruotsin ja Norjan kautta, mutta Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiön aloittaessa säännölliset siirtolaiskuljetukset Hangosta Englantiin syksyllä 1891 suomalaissiirtolaisten virta Ruotsin kautta romahti.¹¹⁴

Ensimmäisenä siirtolaiseksi aikovan tuli hankkia matkalippu, jonka vuodesta 1886 alkaen pystyi ostamaan kotimaasta, kainuulaisten tapauksessa Oulusta. Parhaat mahdollisuudet lipun ostoon oli talollisilla ja heidän lapsillaan, ja muut joutuivat turvautumaan hyvin usein lainarahaan. Matkarahojen jälkeen haettiin kotiseurakunnan kirkkoherralta papinkirja ja nimismieheltä esteettömyystodistus, minkä jälkeen passia pyydettiin oman läänin lääninhallitukselta.¹¹⁵

Sekä Amerikkaan että Venäjälle aikovien tuli siis hankkia passi lääninhallitukselta, mikä oli yksi iso kulu matkalipun¹¹⁶ lisäksi: korvenraivaajalla päiväpalkka oli 1–2 markan luokkaa¹¹⁷. Amerikkaan lähteviltä aikuisilta miehiltä – ja joissain tapauksissa myös naisilta – perittiin hinnaksi 96 penniä ja naisilta taas 48 penniä sotilas-, köyhäin- ja työhuonemaksuihin. Joillakin tämä hinta oli 1 markka ja 92 penniä. Sen lisäksi täytyi maksaa kahden markan edestä lunastusmaksuja, 40 pennin arvoinen sinettimaksu sekä markan arvoinen karttapaperimaksu. Passimaksuja ei peritty alaikäisiltä, ja maksuista saattoi saada myös vapautuksen köyhyyden takia. Kaksi Venäjälle alaikäisten lastensa kanssa muuttanutta naista, Anna Kaisa Juntunen ja Elsa Maria Pekantytär Väyrynen, vapautettiin kaikista maksuista köyhyyden takia. Molemmat naiset hakivat passia

¹¹² Turpeinen 1992, 257.

¹¹³ Turpeinen 1992, 276.

¹¹⁴ Kero 1986, 97, 120.

¹¹⁵ Kero 1986, 101, 122–123.

¹¹⁶ Matkalipun hinta vaihteli 1890-luvulla runsaasta 250 markasta 90 markkaan. Turpeinen 2002b, 25.

¹¹⁷ Turpeinen 1992, 257.

Venäjälle useammankin kerran, mutta Elsa Väyrysellä lapsineen näkyy myöhempinä kertoina maksu suoritettuna.¹¹⁸

Vuonna 1819 annettiin suomalaisten passin hankkimisesta Venäjälle asetus, jonka mukaan ”työtä tekevään ja palkolliseen luokkaan” kuuluvat saattoivat saada passin enintään kolmeksi vuodeksi lääninhallitukselta, jota varten oli hankittava esteettömyystodistus. Matkapassi oli vaihdettava heti Venäjälle saapumisen jälkeen vuosittain uusittavaan oleskelupassiin, jonka saattoi jälkeläistensä kanssa saada niin monta kertaa kuin halusi.¹¹⁹ Kukaan Suomussalmelta muuttaneista ei hankkinut passia kolmeksi vuodeksi, vaan melkein jokaisella oli passiluetteloissa merkintä passin hankkimisesta vain vuodeksi.¹²⁰ Esimerkiksi Kemilän perhe haki passia Venäjälle viitenä vuonna ja muutamat miehet myös useampana vuonna.¹²¹ Varmasti taloudellisesti olisi ollut järkevämpää hankkia kolmen vuoden passi, mutta välttämättä muuttajilla ei ollut varmuutta sesonkitöiden jatkumisesta ja saamisesta kuin vuodeksi kerrallaan.

Amerikkaan passit taas hankittiin enintään viideksi vuodeksi, mutta suomussalmelaiset saivat myös kuuden kuukauden, puolentoista vuoden, kahden, kolmen ja neljän vuoden passeja. Vain puolen vuoden passeja saaneet henkilöt olivat 21–22-vuotiaita nuoria miehiä, vaikka heitä nuoremmatkin saivat pidempiaikaisia passeja.¹²² Puoli vuotta tuntuu melko lyhyeltä ajalta matkustaa Suomesta Pohjois-Amerikkaan ja mahdollisesti työskennellä tai asettua sinne. Kenties nuoret miehet kävivät välissä ilmoittautumassa asepalvelukseen. Vuosina 1898 ja 1899 passin kestojen merkitseminen passiluetteloihin oli vaihtelevaa¹²³: syynä saattoi olla kirjurin vaihtuminen, kiire lääninkansliassa tai kenties Amerikkaan alettiin säännönmukaisesti antaa viiden vuoden passeja siirtolais määrän kasvaessa Oulun läänin alueella.

Siirtolaisuusilmiö oli aaltomaista ja voimakkuuden vaihtelut säännönmukaisia. 1880-luvulla talvimerenkulun kehittyessä vuodenajoilla ei ollut enää merkitystä matkan lähtöajankohtaan, ja 1890-luvulla siirtolaisuus muuttui lopulta ympärivuotiseksi sen

¹¹⁸ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹¹⁹ Engman 2005, 18.

¹²⁰ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹²¹ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹²² Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹²³ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

aiemmin saadessa huippunsa kesä- ja syyskuukausina. Myös taloussuhdanteiden kulku ja siirtolaisille tarjolla olevien töiden kausiluonteisuus vaikuttivat lähtöaikaan. Miesten metsätyöt alkoivat syksyisin, kun taas naisille töitä löytyi ympäri vuoden, esimerkiksi Amerikan itäosien tehtaissa ja palvelustytteinä kaupungeissa. Myös presidentinvaalien tuloksilla oli vaikutuksensa: suomalaisten siirtolaisten mukaan republikaanien voitto tiesi hyvää aikaa.¹²⁴

2.3. Katovuosia karkuun Venäjälle ja kultaa vuolemaan Amerikkaan

Suomesta lähdettiin siirtolaisiksi samanlaisista syistä kuin muuallakin Euroopassa: väestönkasvun myötä tilattoman väestön osuus kasvoi, ja varsinkin maaseudulta ihmisten oli lähdettävä etsimään toimeentuloa kotikunnan ulkopuolelta, esimerkiksi teollisuuden parista.¹²⁵ O. K. Kilven mukaan siirtolaisuudessa valtameren taakse oli kyse siitä, että muuttajat halusivat tietoisesti parantaa taloudellista asemaansa pitkällä aikavälillä, kun taas muutot naapurimaihin olivat katovuosien ja akuutin hädän aiheuttama ”refleksi”.¹²⁶

Taulukko 3 ja 4. Suomussalmelta v. 1890–1899 Amerikkaan ja Venäjälle muuttaneiden yhteiskunnallinen asema perheittäin.¹²⁷

Amerikka	Lukumäärä	Prosenttiosuus
Virkamiehet	-	-
Talolliset	48	45 %
Tilattomat	56	52 %
Palkolliset	1	1 %
Työmiehet	1	1 %
Muut	1	1 %

Venäjä	Lukumäärä	Prosenttiosuus
Virkamiehet	2	9 %
Talolliset	-	-
Tilattomat	15	68 %
Palkolliset	-	-
Työmiehet	3	14 %
Muut	2	9 %

¹²⁴ Kero 1986, 71–77, 149.

¹²⁵ Kero 1986, 85.

¹²⁶ Engman 2005, 195.

¹²⁷ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

Tarkastellessa Amerikkaan ja Venäjälle muuttaneiden perheiden sekä yksittäin muuttaneiden yhteiskunnallista asemaa taulukoista 3 ja 4 huomaa, kuinka eniten ulkomaille passin hankki tilattomia henkilöitä. Heihin kuuluivat (kruunun)torpparit, mäkitupalaiset, mökkiläiset, irtolaiset ja loiset. Amerikkaan passin hankkineista erottuu kaksi suurta ryhmää: tilattomat ja talolliset, kun taas Venäjälle muuttavat jakaantuvat hieman tasaisemmin yhteiskunnallisen asemansa mukaan.¹²⁸ Virkamiesten ja säätyläisten puuttuminen Amerikkaan muuttaneiden joukosta kertoo siitä, etteivät hyvin toimeentulevat lähteneet Suomussalmelta siirtolaisiksi. Laskin taulukkoon 4 Venäjälle useamman kerran muuttaneet henkilöt ja perheet vain kerran. Tämän takia erot Venäjälle muuttaneiden yhteiskunnallisessa asemassa eivät ole suuria, koska muuttaneiden määrätkään eivät olleet.

Talollisia olivat maantilan omistajat ja tilalliset¹²⁹ sekä taulukossa 3 heidän jälkeläisensä, vävynsä ja puolisonsa. Monet talolliset miehet hakivat passin yksin, joten on mahdollista, että he lähtivät ilman perheitään tienaamaan rahaa Amerikkaan tai hankkimaan tilan valmiiksi, jolloin vaimo ja lapset matkustivat myöhemmin perässä. 1860–1880-luvuilla tulleeille siirtolaisille oli tarjolla runsaasti maanviljelykseen sopivaa maata, mutta 1890-luvulla Pohjois-Amerikassa oli enää jäljellä toisen luokan huonompaa maata¹³⁰.

Tilattomat eli itselliset taas olivat maaseudulla ilman omaa maatilaa eli vakituista tointa sekä tilapäisansioilla itsensä elättäneitä varattomia henkilöitä¹³¹. He olivat vuokralaisina talon huoneissa ja suorittivat vuokran rahana tai päivätöinä, ilman että olisivat olleet varsinaisesti talon palveluksessa.¹³² Tilattomien oli varmasti helpompi muuttaa ulkomaille ilman omaa tilaa ja pysyviä viljelyksiä, jotka olisivat sitoneet heidät maatilán töihin ympäri vuoden. Heidän lähtemisensä siirtolaiseksi oli myös vaikeampaa verrattuna varakkaampiin henkilöihin: rahat passiin ja matkalippuihin saatettiin hankkia lainaamalla ja ankaralla säästämisellä.

¹²⁸ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹²⁹ Tilallinen. Kielitoimiston sanakirjan [www-sivut](http://www.sivut).

¹³⁰ Kero 1986, 154.

¹³¹ Tilaton. Kielitoimiston sanakirjan [www-sivut](http://www.sivut).

¹³² Lento 1951, 41.

Ulkomaille muutettiin avioliiton takia huomattavasti vähemmän kuin muualle Suomeen: vain yksi Venäjälle passin hakenut, vuonna 1898 muuttanut torpparipoika Iikka Niskanen, oli ilmoittanut aikovansa naida Venäjän puolelta.¹³³ Avioliittoaikeita ei siis ilmoitettu passiluetteloissa, joten ei voida tietää, kuinka moni muutti Amerikkaan rakkauden perässä. Useimmin seurakunnasta muuttavien kirkonkirjoissa näkyi huomautus siitä, kuinka kyseinen henkilö tai aviopari oli ollut ”Ameriikassa” ja mennyt naimisiin siellä.¹³⁴

Oulun ilmoituslehti esittää 27.02.1891 yhdeksi muuton syyksi asevelvollisuuden pakenemisen: ” - - syitä Amerikkaan muuttamiseen on olemassa hywinkin paljon. Useimmat nuorukaiset rientäwät sinne asevelvollisuutta pakoon.”¹³⁵ Tämä näkyi yleisesti Suomen tasolla vuonna 1899 helmikuun manifestin antamisen jälkeen, jolloin nuoret asevelvolliset lähtivät siirtolaisiksi välttyäkseen asevelvollisuuslailta.¹³⁶ Suomussalmen tasolla tätä oli hankala nähdä vuoden 1899 passiluetteloista, sillä monenkaan kohdalle ei enää sinä vuonna kirjoitettu syntymävuotta.¹³⁷ Erään kolmikon tapauksen voisin kuitenkin lukea haluksi vältellä asevelvollisuutta: vuoden 1893 alussa 19–20-vuotiaat irtolainen, itsellinen ja talonpoika hakivat passia puoleksi ja kokonaiseksi vuodeksi, mutta vajaa viisi kuukautta myöhemmin he esiintyivät uudelleen passiluetteloissa.¹³⁸ Kenties he eivät vuoden alussa lähteneetkään Amerikkaan, vaan kävivät välissä Oulun kasarmin kutsuntatilaisuudessa ja välttivät sotaväkeen joutumisen. Palvelukseen astuminen suoritettiin tuolloin arvannostolla: pienen numeron nostaneet määrättiin astumaan palvelukseen ja isomman numeron nostaneet pääsivät reservikomppaniaan.¹³⁹

2.4. Yksin ja yhdessä valtameren yli, perheenä Venäjälle

¹³³ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹³⁴ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹³⁵ ”Amerikkaan muuttamisesta” (art.). *Oulun ilmoituslehti* 27.02.1891.

¹³⁶ Turpeinen 2002b, 20–21.

¹³⁷ Vuoden 1899 passiluettelot. Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹³⁸ Vuoden 1893 passiluettelot. Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹³⁹ Partanen & Shikalov 2010, 180–181.

Siirtolaisten ikärakenteessa oli Suomessa alueellisia eroja: Oulun läänistä lähti paljon kokonaisia perheitä siirtolaisiksi – ilmiöstä käytetään nimeä perhesiirtolaisuus.¹⁴⁰

Taulukko 5, joka esittää Suomussalmelta Amerikkaan 1890-luvulla muuttaneiden perheiden ja yksittäisten henkilöiden määrän, ei kerro perhesiirtolaisuuden olleen kovin suurta Suomussalmella verrattuna yksittäisten henkilöiden määrään. Toki olen voinut tehdä tilastoinnissa virheen, sillä perhesiirtolaisuudeksi lasketaan myös se, jos muu perhe matkustaa myöhemmin toisen vanhemman – yleensä isän – perässä.¹⁴¹ Taulukkojen 5 ja 6 esittämät tiedot perheistä tarkoittavat siis yksittäisiä perhekokonaisuuksia.

Taulukko 5 ja 6. Suomussalmelta v. 1890–1899 Amerikkaan ja Venäjälle muuttaneiden perheiden ja yksittäishenkilöiden määrä.¹⁴²

AMERIKA	PERHE	YKSIN	VENÄJÄ	PERHE	YKSIN
1890	2	2	1890	2	3
1891	1	7	1891	3	4
1892	2	8	1892	-	4
1893	7	20	1893	3	2
1894	-	-	1894	-	-
1895	-	1	1895	1	3
1896	1	7	1896	2	1
1897	-	1	1897	1	4
1898	3	22	1898	2	2
1899	4	19	1899	-	2
yhteensä	20	87	yhteensä	14	25

Siirtolaisuus Venäjälle oli yksittäisten henkilöiden, perhekuntien tai pienten ryhmien muutto¹⁴³, mikä näkyy myös taulukosta 6. Tilastoinnissa voi esiintyä virheitä, sillä passiluetteloista ei käy ilmi esimerkiksi aikuisia sisarusia, jotka esimerkiksi matkustivat yhdessä Amerikkaan. Ne olisi ollut pääteltävissä mahdollisesti samoista sukunimistä, läheisistä syntymäaajoista tai samoista toisista nimistä, kuten Kallentytär ja Kallenpoika. Ainoat selkeästi merkityt sisarusukset lähtivät Amerikkaan vuonna 1899, ja heidät

¹⁴⁰ Kero 1986, 53–54.

¹⁴¹ Kero 1986, 53–54.

¹⁴² Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁴³ Engman 2005, 169.

tunnisti samasta sosiaalisesta luokasta (mäkitupalaisen poika ja tytär) sekä sukunimestä.¹⁴⁴

Taulukoissa 5 ja 6 perheeksi lasken myös avioparit. Jokaisella Venäjälle muuttaneella avioparilla oli lapsia mukanaan, mutta Amerikkaan muutti myös aviopareja ilman lapsia. Eräs tällainen nuori aviopari oli vuoden 1892 juhannuksen tienoilla 1,5 vuodeksi passin hakenut 20-vuotias talonpoika Matti Juntunen ja hänen 18-vuotias vaimonsa Liisa Walpuri. Heidän kanssaan samana päivänä yhtä lailla 1,5 vuoden passin sai 20-vuotias talokas Antti Juntunen.¹⁴⁵ On mahdollista, että he matkustivat yhdessä Amerikkaan – olivathan he samaa ikäluokkaa, joten kenties he tunsivat toisensa entuudestaan. Sama sukunimi voi myös kertoa nuorten miesten sukulaisuudesta, vaikka Juntunen onkin hyvin yleinen sukunimi Suomussalmella.

Vaikka taulukossa 5 näkyikin yksittäisten Amerikkaan muuttajien määrän olevan huomattavasti perheitä suurempi, eivät passiasiakirjojen merkinnät kerro aina koko totuutta: eivät yksittäiset passinhankkijat välttämättä matkanneet valtameren yli yksin. Monet suomussalmelaiset merkittiin passiluetteloihin samalle päivälle¹⁴⁶, joten luultavasti he saapuivat Ouluun lääninvirastoon yhdessä. Tutut matkustivat yhdessä meren yli, ja vanhemmat luottivat lapsensa sukulaisten tai tuttujen matkaseuraksi.

Amerikkaan ei päästetty siirtolaisiksi prostituoituja eikä köyhiä tai vajaamielisiä¹⁴⁷, mutta köyhyyden määrittäminen tai arvioiminen tulevasta siirtolaisesta oli varmasti hankalaa. Amerikan passiluetteloissa ei esiintynyt kovinkaan kattavia tietoja siirtolaisista, joten mainintaa mahdollisesta köyhyydestä tai vajaamielisyydestä ei ollut.¹⁴⁸ Todennäköisesti Suomussalmelta siirtolaisiksi lähti myös köyhiä henkilöitä, vaikka se olisikin ollut kiellettyä.

Passiluettelot eivät kerro, minne suomussalmelaiset asettuivat Venäjällä tai Amerikassa. Vuonna 1897 Suomen alamaisia Venäjällä asui kuitenkin eniten Pietarin kaupungissa (49,5 %), Pietarin kuvernementissa (33,9 %) sekä Aunuksen, Arkangelin ja

¹⁴⁴ Vuoden 1899 passiluettelot. Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁴⁵ Vuoden 1892 passiluettelot. Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁴⁶ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

¹⁴⁷ Turpeinen 2002b, 9.

¹⁴⁸ Oulun läänin passiluettelot 1883–1902. OLKA BIIb: 14–16. KA.

Novgorodin alueilla.¹⁴⁹ Varsinkin nälkävuosina Pohjois-Suomesta muutettiin Arkangelin alueelle ja Siperiaan. Osa Venäjälle muuttaneista henkilöistä oli kiertäviä kausityöläisiä, jotka työskentelivät alueella vain osan vuodessa, esimerkiksi maataloudessa, sahoilla ja tukinuitossa.¹⁵⁰ Pietarissa suomalaiset muuttajat olivat hyvässä asemassa verrattuna venäläisiin talonpoikiin: heitä ei koskenut Suomen palkkiosohjesääntö eikä Venäjän maaorjuudessa elävien talonpoikien muuttorajoitukset.¹⁵¹

¹⁴⁹ Engman 2005, 46.

¹⁵⁰ Korkiasaari 1989, 11–13.

¹⁵¹ Engman 2005, 195.

LOPPULAUSE

1800-luvun katovuodet, köyhtyminen, tervanpolton hiipuminen sekä tilan ja töiden puute ajoivat suomussalmelaisia liikkeelle koko vuosisadan ajan. Muuttamista sekä kotimaahan että ulkomaille helpottivat muuttorajoitusten poistuminen ja kulkuyhteyksien parantuminen, jolloin esimerkiksi rautateitä pitkin pääsi kulkemaan Oulusta eteenpäin ja Hangosta laivalla ympärivuotisesti Pohjois-Amerikkaan.

Suomussalmen ulosmuutto 1890-luvulla käsitti sekä maassamuuton että maastamuuton, joskin maassamuutto oli suurempaa. Kaiken kaikkiaan Suomussalmelta muutti pois 866 eri henkilöä: muualle Suomeen 681 henkilöä (79 %) ja ulkomaille 185 henkilöä (21 %). Kotimaan muutto vaihteli vuosittain mukaillen katovuosia: huonoina vuosina pysyttiin kotikunnassa, kun taas parempina vuosina muutettiin enemmän muualle. Myös solmittujen avioliittojen määrä laski huonoina vuosina. Suomussalmen ulosmuuttoa tarkastellessa katovuodet toimivat käänteisellä tavalla: kun oli selvitty katovuosista, muutettiin kerralla kauemmaksi hankkimaan parempaa tulevaisuutta itselle ja perheelle.

Ulkomaille muuttaneiden määrä vaihteli vuosittain kotimaan muuttoa rajummin, ja Amerikkaan muutettiin Venäjää enemmän. Vuosi 1894 oli huono muuttajien osalta: ulkomaille ei muuttanut kukaan, mikä johtui Pohjois-Amerikan koleran aiheuttamasta muuttorajoituksesta. On kuitenkin kummallista, ettei kukaan hankkinut tai saanut passia edes Venäjälle; kolera oli riehunut Venäjällä jo vuonna 1892, mikä ei ollut kuitenkaan suuresti vaikuttanut Suomussalmelta muuttaneiden määrään.

Tärkeimpinä Suomen muuttokohteina suomussalmelaisille 1890-luvulla olivat Oulu ja Taivalkoski muun Pohjois-Pohjanmaan ohella sekä lähikunnat Kainuussa. Syitä muuttoon kotimaassa 1890-luvulla olivat työskenteleminen toisella paikkakunnalla, opiskeleminen tai avioituminen. Toiselle paikkakunnalle muutettiin myös, mikäli puoliso oli kotoisin sieltä. Myös ulkomaille muutettiin töiden perässä: Pohjois-Amerikassa varsinkin miehille oli töitä metsätyömailla ja kaivoksissa, naisille taas kaupungeissa palveluksen parissa. Venäjälle eniten muutti tilattomia henkilöitä, mikä kertoo myös työnteosta muuton syynä, kun taas Pohjois-Amerikkaan siirtolaisiksi lähti

eniten sekä tilattomia että talollisia, tienaamaan rahaa tai asettuakseen sinne pysyvästi. Suomussalmelta hankittiin passeja kestoltaan kuudesta kuukaudesta viiteen vuoteen: Venäjälle muutettiin vuodeksi kerrallaan ja Pohjois-Amerikkaan enintään viideksi.

Maassamuutossa eniten muualle Suomeen muutti nuoria naisia, jotka muuttivat Pohjois-Pohjanmaan sekä muun Kainuun alueelle elättämään itsensä piikoina. Maastamuuton kohdalla sukupuolijakauma oli päinvastainen: siirtolaisiksi Suomussalmelta lähti enemmän miehiä kuin naisia. Ulkomaille matkustettiin useasti perheen tai puolison kanssa tai sitten hankittiin passi lääninhallitukselta samana päivänä muiden suomussalmelaisten kanssa.

Kovin helppoa muuttaminen ulkomaille ei ollut: matka oli pitkä halki Suomen ja laivamatka valtameren yli vähintäänkin jännittävä kokemus köyhälle kainuulaiselle. Matkalipun lisäksi myös passin hankkimiseen tarvittiin rahaa, jota usein lainattiin. Tuttu matkaseura sukulaisista tai oman kotikunnan muista asukkaista oli varmasti helpotus ensimmäistä kertaa valtameren yli matkustavalle henkilölle. Miltä matka Amerikkaan mahtoi tuntua 17-vuotiaasta talontyttärestä tai 16-vuotiaasta kruununtorpparin pojasta? Se olisi kiehtova tutkimuskohde esimerkiksi muistelmien tai kirjeiden avulla.

Passiluetteloita ja seurakunnan kirkonkirjoja tutkimalla löysin paljon jatkotutkimusaiheita, joiden avulla olisi mahdollista syventää muuttaneiden ihmisten tarinaa ja luoda heistä taulukoita ja tilastoja kokonaisempi kuva. Moni nuori muuttaja varmasti palasi takaisin Suomussalmelle, meni naimisiin tai hankki oman tilan itselleen. Näitä muuttaneiden myöhempiä vaiheita tutkiakseen pitäisi tarkastella kirkonkirjoja seurakuntaan muuttaneista henkilöistä ja verrata seurakunnasta muuttaneiden luetteloihin.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

I Painamattomat lähteet

KANSALLISARKISTO, Oulu (KA)

Suomussalmen seurakunnan arkisto (SSA)

Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1881–1900

Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto (OLKA)

Ulkomaanpassiluettelot 1883–1902

Kemin kaupungin www-sivut.

<http://www.kemi.fi/kiikeli/index.php/fi/historia/teollisuushist/>. (Luettu 11.4.2019).

II Lähdekirjallisuus

Calamnius, Rurik 1912: *Suomussalmen seurakunnan historia*. Suomussalmen kunnan kulttuurilautakunta 1987, Suomussalmi.

Qvick, Paula (toim.) 1998: *Savon ruukkikierros: elämyksellinen reitti Järvi-Suomen rautaisiin perinteisiin*. Museovirasto, Kuopio.

III Sanomalehdet

Metsälehti 4/2018.

Oulun ilmoituslehti 27.02.1891.

IV Hakuteokset

Kielitoimiston sanakirjan www-sivut. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> (Luettu 22.3.2019).

V Tutkimuskirjallisuus

- Engman, Max 2005: *Suureen itään: Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.
- Haapala, Pertti 1989: *Sosiaalihistoria: Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Hautala, Kustaa 1976: *Oulun kaupungin historia 4: 1856–1918*. Oulun kaupunki, Oulu.
- Heikkinen, Antero 2002: ”Liikkeellä Kainuussa”. *Elämää Kainuussa: Kainuun asutus 450 vuotta*, s. 12–22. Toim. Antti Mäkinen. Kainuun museo, Kajaani.
- Kero, Reijo 1986: *Suomen siirtolaisuuden historia I: Pohjois-Amerikkaan suuntautuneen siirtolaisuuden tausta, määrä, rakenne, kuljetusorganisaatio ja sijoittuminen päämääräalueelle*, 2. p. Turun yliopiston historian laitos, Turku.
- Korkiasaari, Jouni 1989: *Suomalaiset maailmalla: Suomen siirtolaisuus ja ulkosuomalaiset entisajoista tähän päivään*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.
- Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija & Notkola, Irma-Liina & Notkola, Veijo & Pitkänen, Kari & Jalovaara, Marika & Mäenpää, Elina & Ruokolainen, Anne & Ryyänen, Markku & Söderling, Ismo (toim.) 2007: *Suomen väestö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kumpulainen Kalevi 1983: *Pielaveden ja Keiteleen historia 2: 1870-luvulta nykyaikaan*. Pielaveden kunta ja seurakunta, Keiteleen kunta ja seurakunta; Kiuruvesi.
- Lento, Reino 1951: *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939*. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Partanen, Jukka & Shikalov, Yury 2010: ”Suomen armeija ja aseet autonomian kaudella”. *Suomalainen sotilas: Hakkapeliitasta tarkk’ampujaan*, s. 176–201. Weilin+Göös Oy, Hämeenlinna.
- Rahikainen, Marjatta 2006: ”Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa”. *Työteliäs ja uskollinen: Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, s. 153–175. Toim. Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Salo, Matti 2008: *Vilja- ja tervataloudesta voitalouteen: Maatalouden muutos Sievissä ja Kalajokilaaksossa vuosina 1850–1920*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Tornio.
- Sistola, Kalle (toim.) 2002: *Evolla ensimmäisenä: Ewoisten metsänhoito-opistosta osaksi ammattikorkeakoulua 1862–2002*. Hämeen ammattikorkeakoulu, Hämeenlinna.
- Soininen, Arvo M 1985: *Rantasalmen historia*. Rantasalmen seurakunta ja kunta, Rantasalmi.
- Turpeinen, Oiva 1985: *Kainuun historia II: Väestö ja talous 1721–1982*. Kainuun maakuntaliitto, Kajaani.
- Turpeinen, Oiva 1992: "Suomussalmi 1500-luvulta 1990-luvulle". *Leipä luonnosta: Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta*, s. 79–413. Suomussalmen kunta, Suomussalmen seurakunta; Suomussalmi.
- Turpeinen, Oiva 2002a: *Kainuu nälkämaana: tutkimus Kainuun väestön vaiheista ja elinkeinojen kehityksestä*. Yliopistollinen opinnäyte vuosilta 1963–1967. Suomussalmen sivistyslautakunta, Suomussalmi.
- Turpeinen, Oiva 2002b: *Lännenlokarit: Kainuusta Amerikkaan*. Kainuun liitto, Kajaani.
- Wilmi, Jorma 2003: "Palkolliset ja tilaton väestö". *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika: esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.